

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЄДНОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВИЩИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ

В. В. Сердюк,
доктор юридичних наук,
доцент, заступник керівника
апарату Вищого
спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних
і кримінальних справ

Судова система як організаційне втілення судової влади покликана вирішувати правові конфлікти шляхом здійснення правосуддя в тих чи інших сферах суспільного життя. Водночас її складові – суди – різняться за обсягом наданих повноважень, виконуваними функціями, інстанційним призначенням та місцем і роллю серед судових органів. Тому рівень (ланка), на якому розташовується відповідний суд в ієрархії судової організації, впливає на межі його правового статусу. Положення ст. 125 Конституції України визначають ланки, з яких складається система судів загальної юрисдикції. Частина 3 вказаної статті встановлює місце вищих спеціалізованих судів серед інших судових ланок, що зумовлює необхідність дотримання єдності правового статусу вищих спеціалізованих судових органів. Саме деяким аспектам вказаного питання присвячено це дослідження.

Згідно з ч. 1 ст. 125 Основного Закону система судів загальної юрисдикції будується із застосуванням двох основних принципів – територіальності і спеціалізації. Принцип територіальності характеризує побудову системи судів загальної юрисдикції в контексті мережевого поширення судової юрисдикції на всю територію держави. Щодо принципу спеціалізації, то він вказує на можливість побудови системи судів із використанням відповідних критеріїв – галузевого (створення підсистем спеціалізованих судів), суб'єктного (створення судів у справах неповнолітніх, військових судів), внутрішньої спеціалізації судів у межах одного певного суду.

Зауважимо, що судова спеціалізація дає можливість конструювати системи спеціалізованих судів, основою для формування яких є судоустрійна (територіальність і спеціалізація) та процесуальна (діяльність судових інстанцій з можливістю перевірки судового рішення) складові. Отже, згідно з конституційними приписами вищими спеціалізованими судами є відповідні вищі суди. Таким чином, спеціалізація: 1) допомагає легітимізувати відповідні спеціалізовані судові юрисдикції; 2) вирізняє кожну з них серед інших. Тому законодавець має можливість на підставі застосування принципів територіальності і спеціалізації формувати триланкові вертикалі спеціалізованих судів та виокремлювати при цьому певну частину правових спорів серед їх загалу, що окреслюють відносно самостійну судову юрисдикцію.

Водночас відносна самостійність судових юрисдикцій не повинна суперечити єдності судової системи, питанням забезпечення якої присвячено роботи багатьох авторів: В. Городовенка, Ю. Грошевого, В. Долежана, В. Єршова, О. Капліної, Л. Москвич, І. Назарова, І. Марочкіна, Д. Притики, І. Петрухіна, І. Шицького та інших. З урахуванням доробку цих дослідників ми спробуємо зосередити увагу на деяких складових поняття єдності правового статусу в аспекті діяльності вищих спеціалізованих судів та виокремити властиві їм ознаки, виходячи з того, що за логікою законодавця єдність розглядається як невід'ємна властивість судової системи.

Така єдність має своє продовження у побудові кожної із складових системи судів загальної юрисдикції в Україні. Тому вертикаль спеціалізованих судів, на чолі якої перебуває відповідний вищий спеціалізований суд, необхідно розглядати з точки зору системності об'єктів. При цьому важливо, щоб була дотримана тісна взаємодія суб'єкта системи з

Досліджено окремі питання, пов'язані з реалізацією вищими спеціалізованими судами їх правового статусу, та доведено, що вказані суди перебувають на чолі відповідних відносно самостійних систем спеціалізованих судів, мають однакові організаційні складові правового статусу, наділені повноваженнями суду касаційної інстанції та мають можливість видання підзаконних актів нормативного та ненормативного характеру.

Ключові слова: вищий спеціалізований суд, система судів загальної юрисдикції, повноваження, підзаконні акти

іншими її суб'єктами: власне система, як правило, сприймалася елементом іншої системи, але більш високого порядку, а її елементи водночас належали до системи нижчого порядку. У такому розумінні будь-яка із судових спеціалізованих вертикалей (систем) є елементом єдиної в державі системи судових органів, а окрема її складова – суд – елементом системи спеціалізованих судів. Отже, в контексті єдності правового статусу вищих спеціалізованих судів можемо виокремити загальні характеристики вказаної системи: 1) цілісність та подільність на елементи; 2) стійкість зв'язків між елементами системи, які є міцнішими, ніж зв'язки цих елементів з елементами, які не є складовими даної системи; 3) наявність спільних властивостей, притаманних системі загалом, без їх виділення в її елементах; 4) внутрішня організація системи.

Структурна організація вітчизняних систем спеціалізованих судів є триланковою: перша ланка – місцеві, друга – апеляційні, третя – вищі спеціалізовані суди, які перебувають на чолі відповідної судової вертикалі. Своєю чергою, будь-яка система спеціалізованих судів є складовою системи більш високого рівня – системи судів загальної юрисдикції. Тому відносно відокремлені системи спеціалізованих судів вирізняються як складові системи більш високого рівня, при цьому відповідний вищий спеціалізований суд є вершиною певної системи спеціалізованих судів.

Принципи єдності судової системи реалізуються у кожній із систем спеціалізованих судів. Зокрема, у цих системах процесуально взаємодіють місцеві, апеляційні та вищі спеціалізовані суди. Повноваження вказаних судів визначені відповідно у ст.ст. 22, 27, 32 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Основні аспекти організації та процесуального регулювання діяльності вищих спеціалізованих судів відображені у ст.ст. 31 та 32 Закону. І якщо організаційна складова правового статусу цих судів визначається однаково, то процесуальні повноваження дещо, а інколи суттєво, відрізняються. Зокрема, згідно зі ст. 32 Закону вищий спеціалізований суд: 1) розглядає справи відповідної судової юрисдикції в касаційному порядку згідно з процесуальним законом; 2) у випадках, передбачених процесуальним законом, розглядає справи відповідної судової юрисдикції як суд першої або апеляційної інстанції.

Необхідність закінчення процесу реформування судової системи України назривала давно, однак саме 2010 рік приніс зміни у суспільному житті, які зумовили прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Першим кроком поступу змін стало Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2010 р. № 8-рп/2010 у справі за конституційним поданням 46 народ-

них депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України [1, 7]. У цьому рішенні орган конституційної юрисдикції вказав на те, що в системі перевірки судових рішень можливе лише одне касаційне оскарження судового рішення, а конституційний статус Верховного Суду України не передбачає наділення його повноваженнями суду касаційної інстанції щодо рішень вищих судів, які реалізують повноваження касаційної інстанції.

Серед науковців існують різні погляди щодо питання про створення нових, крім існуючих, вищих спеціалізованих судових органів. Зокрема, актуальною донедавна була ідея створення окремих вищих судів кримінальної та цивільної юрисдикції, яка активно дебатовалася у парламенті у процесі обговорення законопроекту «Про судоустрій і статус суддів». Такий задум впливає з базисного характеру окремих галузей права. Наразі в юридичних колах обговорюються результати реформування, оскільки судова реформа та «автономізація» спеціалізованих судів, зокрема їх вищих судових органів, у суспільстві сприймається неоднозначно.

Забезпечення єдності правового статусу вищих спеціалізованих судів багато в чому залежить від повноти нормативного регулювання цих питань. Однак єдиного підходу щодо визначення системи органів (або єдиного органу), які мають право приймати рішення у цій сфері, не існує, як не вироблено і єдиних стандартів щодо форми відповідних рішень. Розглянемо ситуацію, що склалася у судовій системі України. Акти, якими регламентовано функціонування різних елементів судової системи, приймають майже усі органи держави, до яких, поза судовою системою, належать Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Вища рада юстиції, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України, Національна школа суддів України. Усередині судової системи – це Верховний Суд України, вищі спеціалізовані суди, з'їзд суддів України, Рада суддів України та відповідні ради суддів.

Теорією управління виділено ознаки актів судового управління, до яких віднесено вираження в них дій виконавчо-розпорядчого характеру, наявність владного елемента, підзаконність, вирішення завдань державного управління та на виконання законів, інших актів органів державної влади. Водночас акти судового управління наділені специфічними ознаками, які вирізняють їх серед інших актів. По-перше, за своїм змістом вони можуть містити як нормативні, так і ненормативні приписи. По-друге, ознаки нормативності цих актів не збігаються із загальноновизнаними.

Вони відповідають таким критеріям, як можливість неодноразового застосування і продовження своєї дії незалежно від їх фактичного застосування. При цьому акти судового управління, як правило, є персоніфікованими і поширюють свою дію насамперед на суди й органи юстиції [2, 42–49]. Застосовуючи сучасні підходи до класифікації правових актів, можна цілком обґрунтовано віднести їх до підзаконних актів відомчого характеру.

На відміну від судових рішень, обов'язковість яких визначена на рівні Конституції України, юридична сила підзаконних актів залежить перш за все від суб'єкта, який їх видає. За суб'єктами видання до таких належать наведені нижче.

1. Накази і розпорядження голів судів та керівників апарату (місцевих, апеляційних, вищих спеціалізованих, Верховного Суду України) з питань, що належать до їх повноважень і не пов'язані із здійсненням правосуддя.

2. Акти органів суддівського самоврядування (зборів, конференцій, з'їздів суддів, рад суддів, Ради суддів України). Ці органи уповноважені приймати рішення з питань внутрішньої діяльності судів чи певного судового органу більшістю голосів присутніх. Рішення органів суддівського самоврядування є обов'язковими для суддів та самих органів суддівського самоврядування. Виконання рішень зборів суду покладається на голів відповідних судів. Виконання рішень конференцій, з'їздів суддів може бути покладено, крім голів судів, також на спеціально утворені тимчасові або постійно діючі комісії, до складу яких входять професійні судді. Однак ні в попередньому Законі України «Про судоустрій України», ні в чинному Законі України «Про судоустрій і статус суддів» не міститься прямої вказівки на наявність в органів суддівського самоврядування повноважень на прийняття актів нормативного характеру щодо забезпечення організації роботи судів.

У Законі «Про судоустрій і статус суддів» закріплено лише окремі випадки прийняття актів нормативного характеру суб'єктами суддівського самоврядування. Зокрема, нормативний характер мають рішення Ради суддів України про затвердження зразків посвідчень судді, судді у відставці, народного засідателя, присяжного (п. 6 ч. 5 ст. 127). Збори суддів вищих спеціалізованих судів визначають спеціалізацію суддів з розгляду конкретних категорій справ відповідної судової юрисдикції (п. 2 ч. 5 ст. 115). Фактично такі акти приймаються і з інших питань, особливо Радою суддів України.

Аналіз діяльності цих органів свідчить, що більшість прийнятих ними рішень з питань організації діяльності судів мають рекомендаційний характер, містять пропозиції щодо вирішення певних проблем у сфері судової влади, за своєю

формою являють собою констатацію стану виконання чи невиконання певного нормативного акта або окремого законодавчого припису, своєрідною оцінкою діяльності органів, відповідальних за фінансове, організаційне забезпечення судової влади, зверненнями або пропозиціями до інших державних органів, уповноважених на прийняття рішень, здатних вирішити певну проблему.

Водночас низка рішень з'їзду суддів – найвищого органу суддівського самоврядування – має нормативний характер. Зокрема, X з'їзд суддів затвердив Положення про Раду суддів України, в якому визначено загальні засади організації діяльності цього органу, порядок його обрання з'їздом суддів України та повноваження. Рішенням V з'їзду суддів затверджено Кодекс професійної етики суддів, що визначає основні вимоги до поведінки суддів під час виконання професійних обов'язків [3]. Вважаємо, що таку практику слід унормувати у Законі «Про судоустрій і статус суддів», доповнивши ст. 113 цього Закону частиною п'ятою такого змісту: «Органи суддівського самоврядування для виконання цих завдань і в межах повноважень, визначених цим Законом, можуть видавати правові акти нормативного та індивідуального характеру».

3. Акти органів у системі судоустрою, відповідальних за кар'єру професійних суддів. Це – Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада юстиції та, певною мірою, Національна школа суддів України. Більшість актів цих органів є індивідуальними за своєю природою. Вони можуть бути як остаточними у конкретній ситуації (рішення про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності), так і проміжними у процесі прийняття рішення щодо кар'єри судді (рішення Вищої ради юстиції про внесення подання Президенту України про призначення кандидата на посаду в суді загальної юрисдикції та інші).

Оскільки природа проаналізованих актів є дискусійною, варто звернути увагу на деякі їхні суттєві аспекти. З одного боку, вони містять елементи адміністративно-управлінських рішень та мають ознаки односторонніх юридично-владних волевиявлень суб'єктів державного управління в галузі судоустрою та судочинства. З іншого – ці акти не мають процесуальної природи, вони не є актами судової влади, спрямованими на вирішення конкретних справ. Разом із тим не можна виключати й можливості видання цими органами нормативних актів для конкретизації порядку вирішення питань, віднесених законом до їх компетенції.

Акти управління судовою системою завжди мають внутрішнє для неї значення, не передбачають наявності серед своїх адресатів інших суб'єктів, окрім органів і посадових осіб судової влади. Вони, на думку А. А. Стрижака, на відміну від судових рішень, переважно мають позитив-

ний (управлінсько-процедурний) зміст, не допускають застосування державно-примусових заходів. Рішення ж суду із конкретних справ завжди мають зовнішньосистемний, чітко виражений процесуальний характер, приймаються лише уповноваженими судовими органами (суддями) у випадку заявленого спору щодо права чи вчинення суспільно небезпечних дій і виключно у суворій відповідності з установленою законом процедурою [4, 71–72].

Аналіз нормотворення у галузі судустрою дає можливість зробити висновок про відсутність єдиного підходу до вирішення цих питань. Велика кількість органів, які регулюють організацію та діяльність судової влади, характеризується відсутністю у деяких із них належних повноважень на відповідну нормотворчість. На нашу думку, потреба у наданні таких повноважень окремим органам у структурі судової влади вже назріла. Виникає два запитання: який саме орган у системі судової влади має виконувати відповідну функцію та який правовий статус повинні мати подібні акти? Очевидно, слід надати вищим спеціалізованим судам разом із Радою суддів України, відповідними радами суддів та Державною судовою адміністрацією України повноваження видавати методичні вказівки (інструктивні матеріали) з питань організації роботи судів. Ми вважаємо, що роль вищих спеціалізованих судів у розробці й узгодженні нормативних актів з питань організації судочинства має бути активною, проте сам суд як орган судової влади не може самостійно ухвалювати відповідні рішення.

Тому на рівні закону слід передбачити механізм спільної розробки і узгодження відповідних актів вищими спеціалізованими судами, Радою

суддів України, радами суддів спеціалізованих судів та Державною судовою адміністрацією України. Проекти цих актів мають розробляти робочі групи за участю представників цих органів, далі проекти слід виносити на розгляд Ради суддів України для надання висновків щодо змісту документів, внесення пропозицій щодо їх удосконалення та висловлення думки про можливість схвалити чи відхилити проект як такий, що не відповідає чинному законодавству.

Після схвалення пленумом вищого спеціалізованого суду і Радою суддів України нормативні акти з організації роботи місцевих та апеляційних судів, повноважних вирішувати цивільні і кримінальні справи, господарські, адміністративні справи затверджуються наказом голови Державної судової адміністрації України. Такі документи можуть варіативно мати назву, яка б містила посилання саме на методичний напрям організації роботи судів. Законом України «Про судустрой і статус суддів» необхідно передбачити їх обов'язковість для суддів і працівників апарату судів, що забезпечить єдність відомчої нормотворчості в галузі організації роботи суду та виключить сумніви в легітимності виданих актів.

Виходячи з наведеного, є потреба вказати на кілька загальних моментів, що стосуються специфіки визначення окремих елементів правового статусу вищих спеціалізованих судів: 1) вказані суди перебувають на чолі відповідних відносно самостійних систем спеціалізованих судів; 2) вони мають однакові організаційні складові правового статусу; 3) вони наділені повноваженнями суду касаційної інстанції; 4) вони мають можливість видання підзаконних актів нормативного та ненормативного характеру.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2010 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 3. – С. 7.
2. Организация судебной деятельности / [колл. авт. : В. Б. Алексеев, А. А. Гравина, В. П. Кашепов и др.];

отв. ред. Г. П. Батуров ; Всеосоюз. науч.-исслед. ин-т сов. законодательства. – М. : Юрид. лит., 1977. – 176 с.

3. Кодекс професійної етики суддів, затверджений рішенням V з'їзду суддів України // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 5. – С. 24-25.
4. *Стрижак А. А.* Судове управління в Україні: Теоретичні основи і правове регулювання : монографія / А. А. Стрижак. – Ужгород : Патент, 2004. – 120 с.

Сердюк В. В. Некоторые вопросы единства правового статуса высших специализированных судов

Исследованы некоторые вопросы, связанные с реализацией высшими специализированными судами их правового статуса, и доказано, что указанные суды находятся во главе соответствующих относительно самостоятельных систем специализированных судов, имеют одинаковые организационные составляющие правового статуса, наделены полномочиями суда кассационной инстанции и возможностью издания подзаконных актов нормативного и ненормативного характера.

Ключевые слова: высший специализированный суд, система судов общей юрисдикции, полномочия, подзаконные акты

Serdyuk Valentyn. Some questions of the unity of legal status of the high specialized courts

Some questions that are related to realization of the legal status of the high specialized courts are investigated, and it is proved that mentioned courts are at the head of the proper in relation to independent system of the specialized courts, they also have identical organizational constituents of legal status, provided with plenary powers of court of appeal and have an opportunity to issue the subordinate normative and non-normative acts.

Key words: the High Specialized Court, the court system of general jurisdiction, authority, subordinate acts